

І. Л. Гошуляк (Київ)

**ПИТАННЯ СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НА
БРЕСТ-ЛИТОВСЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Прагнення закінчити криваву війну і підписати очікуваний мир поділялося багатьма політичними силами в Україні. Проголошуючи III Універсалом Українську Народну Республіку, Центральна Рада водночас обіцяла українському народу твердо стояти на тому, щоб мир було встановлено якнайшвидше. "Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне правительство примусити і спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, - наголошувалося далі в Універсалі, - щоб на мирному конгресі права народу українського в Росії і поза Росією не було в замиренню порушено"¹. Тим самим вперше в найвищому державницькому акті Центральна Рада відверто заявила про свій намір відстоювати на міжнародній арені інтереси всього українського народу, незважаючи на розділяючі його військові фронти і державні кордони.

Однак лише в ході непростого визначення своєї ролі в ініційованому більшовицькою Росією миротворчому процесі, пов'язаному з подоланням багатьох перешкод та ілюзій, українська влада приступила, нарешті, до рішучих практичних кроків у цьому напрямку.

11 грудня 1917 р. Генеральний Секретаріат звернувся з нотою до учасників воєнних дій і нейтральних держав, в якій заявив, що стає "на шлях самостійних міжнародних стосунків" і вважає конче потрібним мати своє представництво на конференції в Бресті-Литовському. У ноті особливо підкреслювалася необхідність укладення демократичного загального миру, без анексій, тобто насильного прилучення або передачі тієї чи іншої частини території (краю) без згоди місцевої людності будь-якій державі, а також забезпечення народів, навіть найменшому, в кожній державі нічим не обмежено-

го права самовизначення. "Влада "Совета народных комиссаров", — наголошувалося в ній, — не поширюється на всю Росію, а разом з тим не поширюється і на Українську Народну Республіку. І через те мир, який може статися внаслідок переговорів з державами, що воюють з Росією, може стати обов'язковим для України тільки тоді, коли умови цього миру буде прийнято і підписано Українською Народною Республікою"².

Вже через два дні, 13 грудня, на ім'я В.Винниченка й О.Шульгіна надійшла телеграма-відповідь, підписана представниками країн Четверного союзу. У ній говорилося: "Нота Генерального Секретаріату Української Народної Республіки до всіх воюючих і нейтральних держав вважає за безумовно потрібне, щоб представники УНР взяли участь у переговорах в Берестю-Литовськ. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина вважають необхідним зазначити, що вони готові привітати участь представників УНР в мирних переговорах в Берестю-Литовськ"³.

Враховуючи важливість і невідкладність справи миру, Центральна Рада приділила їй на своїй восьмій сесії велику увагу. 12 грудня було заслухано доповідь генерального секретаря міжнародних справ О.Шульгіна з цього питання. Доповідач ґрунтовно проаналізував міжнародне становище УНР і сформулював основні засади її зовнішньої політики. Роз'яснюючи зокрема умови миру, висловлені в згаданій ноті Генерального Секретаріату, він підкреслив, що принцип права народів на самовизначення стосується також Східної Галичини, Буковини і Холмщини⁴. Оскільки обговорюване питання викликало гострі суперечки, особливо з приводу того, чи посилати делегацію на мирні переговори в Брест, чи ні, то вирішено було спочатку обговорити його на засіданнях фракцій.

15 грудня Центральна Рада знову повернулася до розгляду даного питання. З доповіддю Генерального Секретаріату про посилку делегації на мирну конференцію виступив М.Любинський. Після дебатов було ухвалено резолюцію, підготовлену українськими есерами з поправкою від "Поалей Ціону", в якій, зокрема, говорилося, що Центральна Рада постановляє взяти участь у мирних переговорах від імені Української Республіки нарівні з іншими державами і підтверджує постанову Генерального Секретаріату про негайну посилку делегації для участі у мирних переговорах. Поправка до резолюції була такою: "Вважаючи, що для оборони інтересів усіх зачеплених війною націй необхідна участь їх представників у мирних переговорах, українська делегація обстоюватиме притягнення до участі в них делегацій всіх націй — як державних, так і недержавних"⁵.

Цікаво, що від фракції українських соціалістів-самостійників, які найрішучіше обстоювали ідеал соборності українських земель, О.Степаненко вніс ще одну резолюцію з даного питання, підтриману оплесками деякими членами Центральної Ради, а також публікою на хорах. У ній, між іншим, містилась вимога до української делегації домагатися на мирних переговорах, щоб до УНР мали право приєднатись також українські землі поза її межами - в Галичині, Буковині і зайнятих іноземними військами частинах колишньої Російської імперії⁶.

Відразу після цього Центральна Рада надіслала до Бреста делегацію в складі В.Голубовича (голова), М.Любинського, М.Полозова, М.Левитського та О.Севрюка (з 16 січня 1918 р. очолив делегацію, замість обраного головою уряду УНР В.Голубовича).

Німеччину на переговорах представляли державний секретар закордонних справ Р. фон Кюльман і його заступник, начальник штабу східної групи військ генерал М.Гофман; Австро-Угорщину - міністр закордонних справ О.Чернін і його заступник, директор департаменту даного міністерства доктор Грац; Болгарію - міністр юстиції Попов і полковник П.Ганчев (згодом Попова замінив президент Ради Міністрів В.Радославов); Туреччину - ту-

рецький посол у Берліні Гакки-бей і державний секретар закордонних справ Нессімі-бей, а згодом приїхав великий візир Таалат-паша.

Радянську Росію представляли: народний комісар закордонних справ Л.Троцький (голова делегації), А.Іоффе (спочатку голова, згодом консультант делегації), Л.Каменев та інші.

Незважаючи на брак досвіду, дипломати УНР виявили неабияке вміння, наполегливість і стійкість в боротьбі за національні інтереси українського народу із своїми значно досвідченішими партнерами по переговорах, які до того ж представляли незрівнянно сильніші країни, що в усі часи виступало чи не найвагомішим аргументом в дипломатії.

Характерно, що вступаючи в мирні переговори, українська влада прагнула не лише зміцнити міжнародне і внутрішнє становище УНР, але й приєднати до неї ті українські землі, які тривалий або ж короткий період перебували під контролем інших держав. Наставляючи членів делегації перед їх від'їздом до Бресту, М. Груше вський поставив перед ними завдання домагатися включення в межі УНР всіх етнічних українських земель, які раніше входили до складу Російської імперії, в тому числі Холмщини і Підляшшя, та Австро-Угорської імперії, тобто Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпатської Русі, щоб жоден клаптик нашої землі не залишився під чужим пануванням. Якщо ж Австро-Угорщина не погодиться поступитися українськими територіями, то необхідно було домагатися створення з них окремого коронного краю з якнайширшою автономією⁷. Така позиція впливала із попередньої тактики західноукраїнського визвольного руху, яку голова Центральної Ради чудово знав, і була спрямована на всебічний захист місцевої української людності.

Один з членів делегації О.Севрюк так згадував про розмову з М.Грушевським напередодні від'їзду: "... Говорили про Чорне море, про економічні інтереси України та про українські землі, про Холмщину, Підляшшя, Буковину, Закарпатську Україну, ну й, розуміється, про Східну Галичину. Інтереси цих українських земель мали ми твердо боронити, але зв'язку жодного зі Східною Галичиною ні Ц.Рада, ні ми не мали; незручно і тяжко було говорити відносно Сх. Галичини за спиною її представників і без жодного з ними контакту. "Але ви там вже викрутитесь й зробите якнайкраще для наших інтересів" - виправляли нас в дорогу такими словами в Києві"⁸. Отже, вперше за останні понад двісті років за справу соборності України бралася вітчизняна дипломатія.

Поставлені перед нею завдання були надзвичайно складними, майже нереальними. Адже УНР перебувала тоді в складному становищі. Значна частина її території була вже захоплена більшовиками. До того ж, як уже відзірачалося, правлячі кола Австро-Угорщини (у порозумінні з Німеччиною) ще з кінця 1916 р. взяли курс на відновлення Польської держави, до складу якої планувалося включити більшість з перелічених вище західноукраїнських земель.

В цих умовах українцям залишалося сподіватися на використання існуючих між Німеччиною та Австро-Угорщиною суперечностей, а також на їх скрутне продовольче становище. Перед загрозою голоду, що невпинно нарастала, австрійці могли відступитися від своїх обіцянок полякам, піти назустріч українським домаганням. Крім того, наші дипломати розраховували на використання глибоких суперечностей, у тому числі з територіального питання, що існували між Росією і країнами Четверного союзу, насамперед Німеччиною та Австро-Угорщиною.

Щодо Німеччини, то не маючи спірних територіальних питань з Україною, вона була зацікавлена в її існуванні як противаги і Росії, і Польщі. Для неї більшу небезпеку становило створення самостійної Польської держави, яка претендувала б на значну частину належних Німеччині земель. Водночас для Австро-Угорщини більш небезпечним було існування самостійної

України, яка неминуче порушила б питання про приєднання до себе Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття, загострила б польську проблему і штовхала до самовизначення інші нації, що входили до складу габсбурзької монархії. Ось чому австрійці поставилися спочатку досить насторожено і навіть недружелюбно до делегації УНР.

Ситуація на перших порах ускладнювалася ще й тим, що ні у Берліні, ані у Відні не були певні, яким чином існуватиме УНР: чи як самостійна держава, чи в рамках Росії. Та й статус її делегації певний час теж не був визначений. Навіть після визнання вона ще не мала чіткого уявлення про те, на яких умовах буде досягнуто порозуміння з Четверним союзом. Спочатку наша дипломатія орієнтувалася на підписання загального демократичного миру і лише ескалація бойових дій з боку Росії штовхнула згодом УНР на шлях сепаратного миру.

Вже перші неофіційні зустрічі і контакти українських дипломатів з майбутніми партнерами по переговорах засвідчили, як слушно зауважив М. Держалюк, що всі заяви представників Росії, Австро-Угорщини і Німеччини на Брест-Литовській конференції про право кожного народу на самовизначення, в тому числі й українського, були, по суті, лише деклараціями. Вони визнавалися ними справедливими доти, поки йшлося про землі, які перебували у складі протилежної сторони. Але як тільки названий принцип стосувався належних кожній з них територій, то відразу ж виявлявся неприйнятним. Так, австро-угорська делегація не погоджувалася з позицією більшовицької Росії, що кожна нація має право на самовизначення, вбачаючи в цьому зазіхання на свої історичні землі. Водночас розпад Росії та утворення на її теренах України, Фінляндії, Польщі оцінювався нею як процес національного самовизначення. Однак при цьому слід було ще з'ясувати, які саме території ввійдуть до них, а які належать історичним країнам. "Перевага віддавалася традиціям і державницьким інтересам пануючих націй, а не долі народів, етнічний склад населення до уваги не брався"⁹.

Ще більш підступною була позиція Росії. Адже продекларувавши на весь світ право націй на самовизначення аж до державного відокремлення, більшовицький уряд відразу ж заходився нещадно його поборювати, як тільки український та інші народи спробували ним скористатися і відродити власну державність. Російська делегація наполягала на тому, що всі ті території, які відійшли від Росії, є окупованими Німеччиною та Австро-Угорщиною, а тому й не визнавала їх суверенними державними утвореннями.

Першим завданням, що постало перед нашими дипломатами відразу по приїзді 24 грудня до Бреста, було добитися визнання як самостійної делегації, правочіпної вести мирні переговори незалежно від делегації Росії. Вже на попередніх, неофіційних, зустрічах вони заявили про це представникам як російської, так і пімецько-австрійської сторони, підкресливши при цьому, що умовою миру висувують приєднання до УНР Холмщини і Підляшшя та проведення референдуму про самовизначення у Східній Галичині, Північній Буковині і Закарпатті.

Але австро-угорці з самого початку категорично відкидали будь-які українські домагання на названі землі. О. Чернін заявив, що визнає УНР лише в тому разі, якщо її делегація продовжить мирні переговори в Бресті, визнає старий кордон між Україною і Австро-Угорщиною, погодиться на принцип невтручання однієї держави у внутрішні справи іншої¹⁰.

Німці теж висунули перед українцями три умови: 1) місце проведення переговорів — лише Брест; 2) проголошення Україною суверенітету і виключення впливу та залежності її від іноземних держав (йшлося передусім про Росію, Великобританію і Францію); 3) недоторканність кордонів Центральних країн і невтручання у їхні внутрішні справи¹¹.

В свою чергу росіяни пообіцяли визнати українську делегацію цілком

самостійною і підтримувати її на переговорах, якщо та виступить із заявою про необхідність перенесення мирних переговорів до нейтрального Стокгольма.

Зваживши всі "за" і "проти", наша делегація поступово схилилася до думки, що визнання з боку Центральних держав було значно важливішим для УНР. Визначальним аргументом при цьому, очевидно, послужила військова агресія з боку Росії. Адже 24 грудня, тобто незадовго до початку нового раунду мирних переговорів у Бресті, Генеральний Секретаріат висунув перед Радіаркомом Росії як першу умову "негайне припинення військових операцій і виведення совітського війська з території Української Народної Республіки"¹². Однак ця, як, до речі, й інші справедливі вимоги, була проігнорована більшовиками.

Проблема соборності українських земель була в центрі уваги нашої делегації також під час обговорення нею висунутих Центральними державами умов. Так, на засіданні 27 грудня, на якому визначалася її відповідь на ці умови, В.Голубович, зокрема, підкреслив, що питання про Галичину має світову вагу і оскільки воно має міжнародне значення, то будуть його дотримуватися. Стосовно пункту про недоторканність території, то з цим ми можемо також погодитися, але з умовою: наскільки це питання не криє в собі міжнародного значення¹³. О.Севрюк в свою чергу заявив, що потрібно прийняти пропозицію члена німецької делегації Розенберга і говорити конкретно про Галичину, Холмщину та інші українські землі¹⁴.

На першому пленарному засіданні мирної конференції, яка 27 грудня відновила свою роботу уже за участю української сторони, було зачитано ноту Генерального Секретаріату від 11 грудня і заявлено, що делегація УНР представляє цілком окрему країну. Л.Троцький від імені делегації Росії одразу ж заявив про підтримку ноти уряду УНР щодо визнання української делегації повноправним учасником мирних переговорів. Більше того, на засіданні 29 грудня його виступ містив по суті визнання УНР: "Що торкається самовизначення України, яке фактично відбувається у формі народної республіки, то ця справа не може бути причиною конфлікту між обома братніми республіками... Немає і не може бути жодного сумніву, що процес самовизначення України в її географічних межах і в державних формах, які відповідають волі українського народу, знайде своє закінчення"¹⁵.

У той же день, 29 грудня, всі учасники конференції визнали повноваження делегації УНР. О.Чернін від їх імені заявив: "Ми визнаємо українську делегацію самостійною делегацією й правомочним представником Української Народної Республіки. Формальне визнання чотирма державами Української Народної Республіки самостійною державою буде висловлено в мирному договорі"¹⁶.

Безперечно, що це була значна перемога наших дипломатів. Та головне і найтрудніше було ще попереду.

Однією з найважливіших і водночас найскладніших проблем, що постала на конференції, було визначення кордонів між радянською Росією та новоствореними державами, які виникли внаслідок краху колишньої імперії, а також з Центральними державами. Після прибуття української делегації, завдяки її наполегливості і послідовності, проблема кордонів України на деякий час опинилася фактично в центрі уваги.

Невипадково вже на першій офіційній зустрічі з німецькими та австро-угорськими представниками українським дипломатам було поставлено питання про обсяг території УНР та її кордони. Відповідаючи на нього, О.Севрюк зачитав III Універсал Центральної Ради, згідно з яким територія України охоплювала Київську, Волинську, Подільську, Херсонську, Катеринославську, Полтавську, Чернігівську, Харківську і Таврійську (за винятком Криму) губернії. Таким чином, зовнішні адміністративні межі названих гу-

берній фактично набували статусу державних кордонів. На півдні природним кордоном УНР було узбережжя Чорного та Азовського морів. Український дипломат також зазначив, що в деяких прикордонних місцевостях з напівукраїнським населенням спірні питання будуть вирішуватися на основі самовизначення народів і зусиллями допоміжних комітетів¹⁷.

На жаль, не досить чітка визначеність української влади з територіального питання завдала немало клопотів делегації УНР на переговорах. Вона дозволяла Л.Троцькому та іншим учасникам переговорного процесу при нагоді використовувати цю обставину в своїх імперських цілях, погрожуючи, що без чіткого окреслення кордонів та ще й при наявності непогоджених територіальних претензій не може бути й мови про підписання якихось більш-менш серйозних міжнародних угод з представниками УНР. Якщо ж врахувати всю складність вирішення даного питання, то тим самим російська сторона прагнула по суті залишити право визначення державних кордонів, в тому числі й України, за собою.

Відомо, що спочатку радянська Росія визнавала УНР в межах, визначених Тимчасовим урядом. Згодом, вже після утворення в Харкові радянського уряду України, Раднарком Росії в цілому нібито погодився з межами, окресленими III Універсалом, але продовжував піддавати їх сумніву. Визнавши від імені російської сторони самостійний характер УНР, Л.Троцький не раз наголошував на тому, що вона повинна формуватися у тих межах, які українська делегація "нам свого часу вказала у своїх попередніх поясненнях"¹⁸. Однак це не заважало йому при потребі змінювати свою думку.

На засіданні української та німецької делегацій 31 грудня 1917 р. наші дипломати, нагадавши своїм співрозмовникам, що на попередніх нарадах з ними мова йшла переважно про ті землі, які безперечно належали Україні, привернули їхню увагу до спірної проблеми - Холмщини. Роз'яснивши її суть, О.Севрюк сказав: "Поки що ми ніяким чином не в змозі встановити наші кордони на північному заході. Однак ми сподіваємося, що для представників Німеччини не позбавлене інтересу питання, як ми загалом могли б визначити наші задумані кордони на північному заході"¹⁹.

Після того, як на зауваження Р.Кюльмана для більшої зручності принесли німецьку географічну карту, з висвітленням позиції української сторони знову виступив Севрюк. "Ми вважаємо, — підкреслив він, — що наш новий кордон має проходити по лінії кордону новоутвореної Холмської губернії. На цій карті лінію кордону губернії позначено ще не точно. Загалом позначена лінія [українського кордону] тут збігається з кордоном губернії, при тому, можливо, пропущено декілька маленьких ділянок. У загальних рисах ми можемо намітити тут пролягання нашого кордону по таких назвах: вздовж кордону Холмської губернії, далі Янііз, Більськ, до місцевостей на південь від Білостоку"²⁰. У відповідь Кюльман висловив побажання, щоб українські делегати якнайшвидше подали свій варіант карти з зазначенням пропонованого кордону.

Присутній на засіданні генерал Гофман запропонував дати карту масштабом 1: 300000, на якій українські представники могли б позначити північно-західний кордон України. Після цього Севрюк зазначив, що на південь від Білос тока український кордон має проходити через Пружани до Дорогими - на, якраз по лінії, де тоді проходив фронт. Так в загальних рисах було окреслено лінію північно-західного кордону УНР.

Тоді ж наші дипломати порушили також проблему Східної Галичини. Висвітливши стисло її історію, О.Севрюк, зокрема, заявив: "Після утворення певної форми державного існування ми не можемо залишатись байдужими до цієї частини українського народу. Ми знаємо, що попередня лінія кордону протягом тривалого часу розділяє наш народ на окремі частини. Ми маємо достатньо підстав для висновку, що українська Галичина не має бажання

увійти до нашої держави і ми цього також не прагнемо. Ми лиш висловлюємо бажання, щоб принцип самовизначення, який ми ставимо на передній план, був реалізований населенням Галичини"²¹.

Представник України нагадав про тривалу боротьбу галицьких українців з своїми поневолювачами-поляками і висловив тверду впевненість в тому, що вони найрішучішим чином висловляться проти приєднання до Польщі. Зазначивши, що українську делегацію дуже цікавить думка Німеччини з цього питання, він ще раз наголосив на тому, що Східна Галичина повинна отримати можливість вільно висловити своє бажання стосовно того, до якої держави - України чи Австро-Угорщини - вона хоче увійти.

Голова делегації В.Голубович, обґрунтовуючи далі позицію української сторони, підкреслив, що ..."Східна Галичина настільки багатьма національними та культурними інтересами зв'язана з українським народом, що вона повною мірою становить з ним одне невід'ємне ціле"²².

Але німці, звісно, не були налаштовані розв'язувати територіальні проблеми України. Кюльман заявив, що, насамперед, слід вирішувати питання, задля яких розпочалися мирні переговори, тобто укладення запропонованого Росією миру, і що він не уповноважений вести переговори від імені Австро-Угорщини та обговорювати з українцями проблему Галичини.

Німецьких дипломатів найбільше непокоїло те, чи Україна має намір укласти мир спільно з Росією, а чи окремо від неї? Після того, як Голубович дав їм зрозуміти, що українці більш зацікавлені в підписанні сепаратного миру з Німеччиною та її союзниками, Кюльман зазначив, що коли він правильно зрозумів, то йдеться про укладення мирного договору, який "міститиме у своїй політичній частині визнання Української республіки, визначення кордону, на який ви претендуєте, визначення способу встановлення кордону там, де виникають суперечності з претензіями інших народів"²³.

Генерал Гофмай передав українським дипломатам два примірники карти великого формату, запропонувавши позначити на ній північно-західний кордон УНР. Раніше він з цього приводу заявив, що беззаперечно українською територією для нього є землі від Бреста на південь по східну сторону Бугу і від Бреста на схід по залізницю Брест - Пінськ на південь від неї. Коли ж наші дипломати вказали також на українські землі Мінської і Гродненської губерній, які лежали на північ від Бреста, то Гофман заперечив, що під час полювання на північ від залізниці українців не зустрічав, та й полонені теж говорили йому, що українців там немає"²⁴.

На вечірньому засіданні того ж дня, 31 грудня, в якому взяли участь також представники Австро-Угорщини, В.Голубович знову порушив питання про долю західноукраїнських земель, висловивши думку про доцільність проведення плебісциту у Східній Галичині, Північній Буковині та в Угорській Русі. У відповідь О.Чернін, зазначивши, що австро-угорська делегація чітко дотримується принципу права націй на самовизначення і невтручання у внутрішні справи інших держав, в черговий раз в категоричній формі підкреслив недоторканність території Австро-Угорщини"²⁵. За територіальну цілісність свого найближчого союзника висловились також німецька делегація.

Після цього всі учасники засідання зосередились на проблемі Холмщини, тобто північно-західного кордону УНР. М.Любинський звернув увагу присутніх на те, що на німецькій карті межі Холмщини визначено неточно, ще па момент її виділення в 1912 р. з Царства Польського в окрему губернію. Тому у північній частині вона не включала заселеного в значній мірі українцями і Підляшшя.

В процесі активного обговорення позиції сторін виявились наступними. Наші дипломати наполягали на тому, щоб західні межі Холмської губернії, окрім північної її окраїни, були визнані як кордон УНР. Австро-угорська де-

леґація виступала за те, щоб остаточне вирішення питання про лінію всього українсько-польського кордону здійснювалося лише шляхом референдуму. Позиція німецької сторони значною мірою збігалася з українською.

Підсумовуючи дискусію, яку Голубович погодився визнати лише першим каменем, покладеним у фундамент дальших переговорів з територіального питання, Р.Кюльман висловив думку, що параграф 1 майбутнього договору міг би бути такий: "Німецький уряд, подібно до австро-угорського, визнає Українську республіку як самостійне та незалежне державне утворення. Кордони цієї республіки будуть проходити у тих місцевостях, які для союзників становлять особливий інтерес, бо вони лежать в окупованих ними областях". Потім пішли б кордони. Чи не так? Потім пішла б стаття, котра постановляє: що стосується спірної області у Холмській губернії, то її належність ще підлягає визначенню на більш широкій основі через волевиявлення населення цієї області"²⁴.

Однак О.Чернін не погодився з німецьким підходом щодо українсько-польського кордону. "У цьому останньому пункті, - зазначив він, - я не зовсім згоден з моїм німецьким колегою. Немає сумніву, що право народів на самовизначення може тлумачитися також і таким чином, що історичні основи не зможуть бути цілком усунуті. Якщо більшість населення старої історичної Конґресової Польщі висловиться за кордон на її користь, тоді це питання буде щонайменше джерелом суперечок, і я також повинен просити про залишення цього питання відкритим для дальших зважувань та переговорів"²⁵.

За таких умов нашим дипломатам необхідно було шукати порозуміння і добиватися поступок з боку австро-угорської делегації, без чого вирішення конкретних територіальних питань було неможливе. З цією метою наступного дня, 2 січня, відбулося окреме засідання на двосторонньому рівні. На ньому В.Голубович, підкресливши, що ситуація вимагає від учасників переговорів більшого, ніж досі досягнуто, рішуче зажадав від австро-угорської сторони чіткіше визначити свою позицію щодо північного кордону УНР і становища українців Австро-Угорщини. "Про ці питання стільки говорено, - нагадав він, - що цікаво було б мати дальшу інформацію. Питання північного кордону було обговорено з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Що ж до другого питання, то тут немає жодної ясності. Нас цікавить виключно становище наших одноплемінників. Про принципи Чернін вже висловлювався. Оскільки у принципах більше нема розходжень, треба братися за конкретні справи. В залежності від ясності у цьому питанні визначатиметься дальша позиція України також і у вирішенні економічних питань, котрі мають значення для усіх держав, які беруть тут участь"²⁶.

Тим самим українська сторона, знаючи про важке продовольче становище в Австро-Угорщині, дала її представникам зрозуміти, що в разі необхідності, готова використати також економічні важелі тиску. Як слушно підкреслив дослідник В.Коваль, вже тоді чітко виявилися такі характерні моменти у діяльності нашої дипломатії в Бресті: 1) відповідальність за долю усіх українців за межами України; 2) активна незгода з імперіалістичними "історичними" традиціями поневолення українців у межах інших держав; 3) прагнення до створення соборної Української держави, яка включала б усі частини українського народу; 4) готовність використовувати всі доступні мирні заходи тиску для захисту національних інтересів українського народу"²⁷.

Але, зустрівши активну протидію австро-угорських дипломатів, які в категоричній формі відкидали будь-які спроби посягання на землі Австро-Угорщини, українці вимушені були відмовитися від максималістських вимог. Уже наступного дня, 3 січня, В.Голубович у розмові з її представниками заявив, що УНР не матиме територіальних претензій до Австро-Угорщини щодо Східної Галичини, якщо останню не буде передано Польщі. Цікаво, що, повідомляючи про це Відень, керівництво австро-угорської делегації перед-

бачливо зазначало: "Оскільки політичного самовизначення наших русинів в Австро-Угорщині немає, йдеться про автономію і т.д., тому цього досить, щоб українська делегація постійно домагалася забезпечення національних прав русинів. У даному питанні на нас чекає велика боротьба"³⁰.

На черговому засіданні мирної конференції 3 січня, яке делегації УНР і Центральних держав проводили повними складами, продовжувалося обговорення питання про північно-західний кордон України та інші територіальні проблеми. Запропонований українцями з самого початку переговорного процесу етнографічний принцип в цілому з розумінням сприйняла німецька сторона, висловивши принципову згоду в холмському питанні. Водночас Кюльман, солідаризуючись з позицією свого основного союзника, заявив, що ні в якому разі не можна ухвалювати рішення щодо Холмщини без згоди її населення, висловленої на референдумі.

Таким чином, остаточне вирішення питання про північно-західний кордон знову відкладалося. Дипломати Австро-Угорщини та її союзників почали після цього активно радити делегатам УНР, щоб вони шукали порозуміння з Польщею. Представники турецької делегації пропонували Україні свою підтримку щодо Холмщини в обмін на таку ж підтримку з її боку турецьких домагань щодо Кримського півострова.

Тоді ж, 3 січня, наші дипломати в черговий раз порушили проблему Галичини та інших українських земель Австро-Угорщини. Нагадавши про глибоке обурення українців, викликане намірами віденського уряду приєднати українську частину Галичини до Польщі, О.Севрюк закликав справедливо вирішити дане питання. Він підтвердив, що з правового погляду воно є внутрішньою справою Австро-Угорщини й водночас запитав, як її уряд збирається захищати національно-культурні і політичні права місцевих українців?

Відповідаючи, Черніи заявив, що інтереси українців будуть гарантовані, в тому числі шляхом поділу Галичини на українську і польську частини. Після чого І.Олубович запропонував включити до тексту майбутнього договору зобов'язання Австро-Угорщини "забезпечувати у повному обсязі культурні, національні та політичні потреби наших братів"⁴¹. Остаточного ж питання про устрій Галичини вирішено не було.

Доповідаючи в Берлін про хід мирних переговорів на той момент, член німецької делегації Розенберг зазначав, що австрійці та німці погодилися з тим, що окуповані ними землі на схід від Бугу та на південь від лінії Піпськ-Брест-Литовськ мають відійти до УНР. У Холмській губернії передбачається проведення референдуму. Східна Галичина мала отримати автономію в межах Австро-Угорщини².

З метою послаблення позицій української сторони австро-угорські власті намагалися не допустити контактів делегації УНР з західноукраїнськими діячами. Та все ж вони відбулися. Спочатку з приїздом до Бреста М.Залізняка, згодом Н.Василька, які наполегливо радили добиватися на мирних переговорах, щоб однією з умов майбутнього миру було виділення Східної Галичини і утворення українського коронного краю в Австро-Угорщині³³.

Що ж стосується позиції провідників українського руху в Австро-Угорщині в цілому, то вона тоді була не зовсім чіткою й однозначною, що пояснюється складним становищем західноукраїнських земель. З одного боку, вони незмінно демонстрували свою вірність ідеалу всеукраїнської соборності, заявляли про необхідність возз'єднання двох гілок одного народу, а з іншого, нерідко самі ж доводили нереальність здійснення цього завдання в найближчий період і згодні були на автономію для українців у складі Австро-Угорщини, висуваючи давню ідею західноукраїнського визвольного руху про створення українського коронного краю. Безперечно, що ця суперечність була вигідна австро-угорським властям.

Надзвичайний народний з'їзд Української національно-демократичної партії, який відбувся наприкінці грудня (середина грудня за ст.ст.) 1917 р. у Львові, заслухавши звіт голови Народного комітету К.Левицького та голови Української парламентарної репрезентації Є.Петрушевича про становище українського народу взагалі і в Австро-Угорщині зокрема, одноголосно схвалив урочисту заяву в справі домагань українського народу в зв'язку з початком ведення мирних переговорів у Бресті. В заяві підкреслювалося, що "немає ні одного свідомого українця в Австро-Угорщині, котрий не бажав би собі з усіх сил прилучення всіх українських земель Австро-Угорщини до Української Народної Республіки. Таке є також переконання всіх членів Української парламентарної репрезентації і Народного Комітету та всіх українських партій без виїмку"¹. Щодо конкретних домагань австрійських українців, то вони бажали: "1) виділення всіх українських земель Австро-Угорщини в один автономний край з історичною назвою Галичини й Володимирі; 2) коли б це не було можливе, віддання всіх цих земель Українській Народній Республіці"².

Було висловлено також впевненість, що українські делегати на мирних переговорах всіма силами обстоюватимуть об'єднання української нації в одну цілість. А для того, щоб полегшити їм це завдання, було долучено детальну карту, на якій визначались межі суцільної української етнічної території в Австро-Угорщині.

Нарешті, вже в період активізації мирних переговорів, Народний комітет провів 20 січня (3 січня за ст.ст.) 1918 р. у Львові надзвичайну нараду про державно-правне становище західноукраїнських земель супроти УНР і переговорів у Бресті-Литовськ. В. Панейко виступив на ній з пропозицією добиватися прилучення Східної Галичини до УНР. В.Охрімівч, зазначивши, що цього ми всі бажаємо, висловив, однак, сумнів щодо доцільності тепер про це говорити. С.Баран порушив питання про злуку Угорської Русі з Україною, пославшись при цьому на депутацію угорських українців, яка в середині січня 1918 р. приїхала до Української парламентарної репрезентації у Відень з заявою про те, що всі закарпатські українці бажають правно-політичної спільності з усіма частинами українського народу. Л.Цегельський вважав, що Галичина поки що повинна залишатися у складі Австрії, але як державний край.

Внаслідок активного обговорення було схвалено таке рішення: "1) висловити як початкове домагання української людності названих областей: повне і безумовне здійснення одного і єдиного національного ідеалу цілої української нації без огляду на кордони, які їх досі розділяли; 2) рішуче й торжественно заперестувати проти якої-небудь правнополітичної чи міждержавної спільноти яких-небудь частей української землі з державним зв'язком Польського Королівства; 3) візвати Українську парламентарну репрезентацію, щоби в найближчій часі проголосила з парламентської трибуни ці абсолютні, безумовні і непохитні домагання українського народу"³.

І все ж як наведені, так і інші документи свідчать, що, незважаючи на деяку невизначеність своєї позиції, західноукраїнські діячі проявили в той складний і відповідальний період чимало політичної виваженості й далекоглядності, їхній внесок у зміцнення як регіональної, так і всеукраїнської єдності не слід недооцінювати.

Однак ролі) безперечного загальнонаціонального лідера закономірно належала тоді Центральній Раді та її Генеральному Секретаріату. Надаючи важливого значення справі соборності України, вони неодноразово обговорювали на своїх засіданнях перебіг мирних переговорів, а також надавали посильну допомогу нашій делегації.

Так, наприклад, Генеральний Секретаріат заслухав 7 січня повідомлення генерального секретаря міжнародних справ О.Шульгина про хід мирних пе-

реговорів у справі Холмщини і Галичини. Наступного дня він же звернувся до народу України з відозвою про мирні переговори, в якій рішуче спростував, як неправдиві й злочинні, чутки, нібито українська делегація заважає представникам Раднаркому Росії укласти мир. Зазначивши, що Генеральний Секретаріат не проголошував "священної війни", як це зробили народні комісари, бо розуміє, що на часі - мир, а не війна, уряд особливо підкреслив, що делегація УНР має наказ згідно з волею українського народу добиватися миру³⁷.

Питання про Холмщину і Бессарабію порушувались на засіданні Малої Ради 9 січня. Щодо першої, то відповідаючи на запит поляка Почентовського, О.Шульгин заявив, що права польської людності Холмщини порушені не будуть. "Ми бажаємо, - підкреслив він, — щоби Холмщина прилучилася до України, але хочемо, щоб це було переведено референдумом"³⁸. Якщо порівняти цю заяву з позицією делегації УНР на переговорах, то напрошується висновок про те, що серед українських політиків все ще існували розбіжності з даного питання. 12 січня Мала Рада заслухала повідомлення нашої делегації про хід мирних переговорів, яке 14 січня опублікувала "Нова Рада" та інші газети.

Важливо, що діяльністю делегації УНР постійно цікавився голова Центральної Ради М.Грушевський, який був не лише найавторитетнішим вітчизняним державним діячем, але й видатним вченим, неперевершеним знавцем історії України. Він особисто інструктував наших дипломатів, передбачливо розраховуючи можливі дипломатичні ходи та комбінації. Так, під час другого інструктажу членів делегації, які перебували в Києві, "проф. Грушевський, — згадував О.Севрюк, - жалкував, що нам, правдоподібно, не вдасться включити до України деяких незначних частин Підляшша, про що Гофман не хотів нічого й чути з стратегічних причин, і погодився, що мир може бути укладений при умові створення зі Східної Галичини та Північної Буковини австрійського коронного краю"³⁹.

Переживаючи значні військові та економічні труднощі, Німеччина та Австро-Угорщина вирішили скористатися погіршенням міжнародного і внутрішнього становища УНР, викликаного наступом військ радянської Росії, а також підривною діяльністю більшовиків всередині країни. Підтвердивши спеціальною заявою повноваження української делегації і визнавши УНР незалежною, австро-німецька сторона на сепаратній нараді з українцями 5(18) січня 1918 р. вчинила на них брутальний тиск, щоб нав'язати свої умови миру. Від імені Німеччини та Австро-Угорщини О.Чернін, підкресливши, що УНР перебуває в критичному стані, майже в ультимативній формі вимагав від українських дипломатів підписати підготовлений ними проект мирного договору. Запропонований проект містив лише три позиції: загальна констатація завершення стану війни; намір встановити дипломатичні і консульські відносини між Центральними державами та УНР; зобов'язання УНР поставити Німеччині та Австро-Угорщині 1 млн. тонн збіжжя та інших харчових продуктів. Решта питань відкладалися до пізнішого спеціального погодження між урядами⁴⁰. До честі українських дипломатів, вони проявили неабияку витримку і самовладання й не піддалися на цей шантаж.

Більше того, наступного дня українська делегація запропонувала Центральним державам свій проект. В ньому були такі пункти: 1) кордон з Холмщиною пролягає за етнографічним принципом; 2) зобов'язання УНР надати Німеччині та Австро-Угорщині збіжжя і сировину має бути зафіксоване окремою додатковою угодою; 3) зобов'язання Австро-Угорщини провести на етнографічних засадах поділ Галичини на західну і східну та утворити зі Східної Галичини й Північної Буковини коронний край (щодо цього мала бути ухвалена окрема таємна угода)⁴¹.

Гостра продовольча криза в Австро-Угорщині, а також тверда принципо-

ва позиція дипломатів УНР щодо захисту національних інтересів змусили віденський уряд, щоправда не без впливу німецької сторони, йти на певні поступки українцям. На засіданні конференції 19 (6 за ст.ст.) січня Чернін в обмін на укладення до кінця січня прелімінарного мирного договору і негайний початок товарообміну запропонував наступні дві поступки. Перша полягала в тому, що Австро-Угорщина погоджувалася з тим, що район Холмщини належатиме УНР. Друга поступка по суті означала згоду на створення у Східній Галичині української провінції і передбачала включення до тексту майбутньої угоди зобов'язання, що "... Австрія забезпечить вільний національний і культурний розвиток українському населенню, яке проживає в її кордонах, а Україна польській меншості, яка знаходиться в її кордонах"⁴².

Але пропозиції та умови австрійської сторони не задовольнили наших дипломатів і вони продовжували добиватися повної ясності з обговорюваних проблем. Зокрема Голубович зажадав пояснень з наступних питань: "Перше питання: що слід розуміти під "частиною" Холмської губернії? Про яку її частину йдеться і які будуть її конкретні кордони? Друге питання: що означає, власне, назва Східна Галичина? Бо українське населення проживає не тільки у Східній Галичині, а й у Буковині та Угорській Русі, це ще одна невеличка частина [українського народу] по той бік Карпат"⁴³.

Щодо Холмщини, пояснив Чернін, то йдеться про ту її частину, яка на карті зафарбована жовтим кольором: "Якщо ніхто не має заперечень, то я готовий на основі цієї карти зафіксувати точні кордони". Голубович відповів, що саме цього і домагається українська сторона. Після того делегації зосередили увагу на тій частині карти, на якій території, заселені українцями, не були точно позначені"⁴⁴. З приводу Східної Галичини Чернін уникав будь-яких пояснень, зауваживши лише, що він не може по пам'яті позначити її точні межі. Наприкінці ж засідання він особливо наголосив на тому, що майбутня угода про західні українські землі повинна бути повністю ясною і гарантованою, мати форму окремого таємного договору і забезпечувати права польської меншини.

Непоступливість української сторони змусила керівництво австро-угорської делегації терміново звертатись по інструкції до уряду. 21 січня Чернін доповідав цісарю Карлу, що українці домагаються створення з Галичини й Буковини окремого українського краю, а може навіть домагатимуться прилучення до нього Карпатської Русі. Дане домагання було настільки неприйнятним для Австро-Угорщини, що під час переїзду українських дипломатів через Львів до Києва 20 січня австрійській поліції було наказано не допустити їх зустрічі з галицькими українцями"⁴⁵.

Для обговорення українських пропозицій цісар Карл скликав Державну Раду. На ній прем'єр-міністр Векрле, а також міністр фінансів Буріан (обидва угорці за національністю) рішуче виступили проти залучення до майбутнього українського коронного краю закарпатських русинів, мотивуючи це їхньою відсталістю і нездатністю до самостійного життя. Внаслідок бурхливого обговорення було вирішено створити "кронлянд"— коронний край з Галичини і Буковини. Після цього цісар дозволив Черніну йти на всілякі поступки з метою укладення миру з Україною, інакше в Австрії настане голод"⁴⁶.

Тим часом представники російської делегації вживали всіх заходів, щоб не допустити підписання мирного договору між УНР та Центральними державами, вдаючись при цьому до відвертих погроз, а також шантажу. 18 січня Л.Троцький знову застеріг австрійську та німецьку делегації, що встановлення кордонів між Україною та Росією також дуже проблематичне. "Для кожного району, який є спірним, - підкреслив він, - мусить бути досягнута повна згода між Петроградом і Києвом. Спірні райони будуть названі на подальших засіданнях, але коли вони відновляться - невідомо", тому що він їде в Петербург і просить перерви в переговорах на 10 днів"⁴⁷. Затягуючи переговорний

процес, більшовики сподівалися, що тим самим їм вдасться реалізувати свої плани мирного врегулювання.

Більше того, використовуючи успішний наступ своїх військ, встановлення з їх допомогою в ряді регіонів України радянської влади, керівництво Росії вирішило взагалі усунути делегацію Центральної Ради з переговорного процесу, замінивши її делегацією радянського уряду України. 19 січня 1918 р. Л.Троцький заявив на пленарному засіданні мирної конференції, що оскільки загальнополітична ситуація в Україні змінилася, то немає ніякої потреби в присутності тут делегації Центральної Ради, інтереси українського народу на переговорах повинні представляти представники радянського уряду України - Є.Медведев і В.Шахрай, які щойно прибули до Бреста з Харкова.

Характерно, що у зачитаній ними заяві містилося, зокрема, й таке твердження: "Ми, уповноважені Народного Секретаріату Українського виконавчого комітету, що входять до складу Російської мирної делегації, заявляємо:

Народний секретаріат прагне створення таких умов, за яких увесь український народ, що живе на Україні, в Галичині, Буковині та Угорщині, незалежно від державних кордонів, які розділяють його нині, міг би жити як одне ціле, причому питання про дальше державне становище України в ряді інших держав повинно розв'язуватися шляхом вільного голосування об'єднаного українського народу. Нам відоме ставлення до цього питання уряду Австро-Угорщини, який не допускає розгляду загальноукраїнського питання на цих мирних переговорах. Але ми виражаємо свою глибоку впевненість у кінцевій перемозі демократичних принципів, перемозі, яка забезпечить в найближчому майбутньому багатостраждальному українському народові єдність і вільне братерське єднання з усіма сусідніми народами⁴⁸. З цього випливало насамперед те, що посланці радянського уряду бачили Україну лише в складі Росії. Крім того, з метою реалізації своїх планів вони також сподівалися використати ідею соборності українських земель.

Кілька днів на конференції йшли гострі дебати стосовно того, яка з двох делегацій правочинна представляти інтереси українського народу. Тверда позиція посланців Центральної Ради, підкріплена на той момент історичним IV Універсалом, який проголосив УНР незалежною і суверенною державою, зірвала підступні плани більшовиків. Керівники німецької та австро-угорської делегацій, вислухавши аргументи обох сторін, визнали Центральну Раду правочинною представляти УНР, а її делегацію - підписувати мирний договір.

Курс на його укладення було ухвалено на спеціальній нараді німецьких і австрійських представників, що відбулася 24 січня в Берліні під головуванням рейхсканцлера Німеччини фон Гертлінга. А 27 січня (9 лютого за ст.ст.) 1918 р. мирний договір між УНР та Четверним союзом було підписано.

Друга його стаття, що була цілком присвячена територіальним питанням, так визначала західні і північно-західні межі УНР: "1) Між Австро-Угорщиною з одної, і Українською Народною Республікою з другої сторони, наскільки ті дві держави граничтимуть з собою, будуть ті границі, котрі існували між Австро-Угорською монархією і Росією перед вибухом війни. 2) Дальше на північ ітиме границя Української Народної Республіки, починаючи від Тарнограду загально по лінії Білограй, Щебретин, Красностав Пугачев, Радин, Межиріччя, Сарнаки, Мельник, Високолитовськ, Кам'янець-Литовськ, Пружани, Вигановське озеро. Подрібно установлятиме границю мішана комісія після етнографічних відносин із узагальненням бажань населення. 3) На випадок, якби Українська Народна Республіка мала мати границі ще з якою іншою державою Почвірного союзу, застерігаються щодо того окремі умови⁴⁹. Таким чином, майже вся Холмщина і більша частина Підляшшя повинні були ввійти до складу УНР. Щоправда, внаслідок безпре-

цедентного тиску з боку поляків практичне приєднання цих земель до України ставало все проблематичнішим.

Крім даного договору, в Бресті було підписано також таємну угоду між Австро-Угорщиною і УНР в справі Східної Галичини та Буковини. Згідно з нею, в обмін на поставки українських продовольчих продуктів австро-угорський уряд зобов'язувався не пізніше 31 липня 1918 р. здійснити поділ Галичини на українську і польську частини та, об'єднавши першу з Буковиною, створити один суцільний коронний край. При цьому особливо застерігалось, що ця угода "творить з мировим договором неподільну цілість, і що важність цієї заяви вигасає, як не буде виповнена яка-небудь постанова мирового договору"⁵⁰.

Брестський мир мав для України, в тому числі її територіальної консолідації, велике позитивне значення, особливо якщо врахувати критичне становище УНР на момент його укладення. Натомість австро-угорська делегація того ж дня, 9 лютого, доповідала своєму уряду, що в цьому акті для монархії є не лише здобутки, але й два мінуси. Перший полягав в тому, що "чужій державі, котра лише спинається на ноги, дозволено втрутитися у внутрішнє життя Австро-Угорщини". Йшлося про зобов'язання об'єднати Східну Галичину і Північну Буковину в один коронний край та забезпечення національно-культурного розвитку західних українців. Другий мінус - "реакція польських національно-патріотичних сил на факт таємничості в питанні про кордони з Україною буде негативною. Польща вбачатиме в цьому спробу "українізації" Східної Галичини. Але ще більше невдоволення викликала б спроба відділення Холмської області від Польщі, яка, прагнучи вигідних для себе кордонів, сприйняла б це як тяжкий удар"⁵¹. Як засвідчили вже найближчі події, реакція польських політичних кіл виявилась саме такою.

Ліга польської державності у своєму зверненні до народу від 15 лютого 1918 р. підкреслювала, що встановлений Центральними державами кордон між Польщею та Україною є наругою над принципами справедливості й суверенності, що договір з УНР "був довершений коштом Польщі та є актом брутального насилля над польським народом"⁵². Водночас Польська регентська рада, протестуючи проти таємних домовленостей між УНР та Австро-Угорщиною, в своєму зверненні до народу 19 лютого зазначала, що німецькі й австрійські делегати вирішили справу польських кордонів таким чином, що віддали українцям польські землі. "Край, що його віддано Україні, - наголошувалося в ньому, - в більшості є польський і католицький"⁵³. Поляки розгорнули шалений тиск на віденський уряд, щоб не допустити виконання названих угод.

Природно, що широка українська громадськість сприйняла укладення Брестського миру з почуттям задоволення й радості. Зокрема в Галичині й Буковині в березні 1918 р. на багатьох сільських вічах приймалися рішення, в яких схвалювалася угода про створення коронного краю з українських земель.

Як свідчить місцева преса, особливо велике піднесення з приводу підписаного миру охопило українців Холмщини і Підляшшя. Брестська газета "Рідне слово", вмістивши на своїх сторінках текст мирного договору, в статті "Наша радість" повідомляла: "Невимовною радістю наповнила наші серця вістка, що наша Українська Народна Республіка заключила мирний договір із Німеччиною й Австрією, що від тепер положено кінець руйнуванню невинного в цій війні нашого народу і нашого краю.... Але ще більше радісна вістка для нас, українців Підляшшя й Холмщини, є та, що в тому ж мировому договорі наш дорогий край, наше Підляшшя й Холмщина, які на протязі віків по-невірялися під чужим пануванням, нарешті з'єднується з великою вільною Україною.... Щоби зрозуміти нашу велику й сердечну радість, щоби відчувати глибину нашого щастя, треба родитися й прожити тут, на заході України, треба перенести на власній особі той національний і матеріальний гніт, який терпіли наші батьки, діди й прадіди з покон віку"⁵⁴.

Високо оцінили цю дипломатичну акцію УНР провідники та активні

учасники української революції. На думку Д.Дорошенка, Брестська мирна угода хоча й була "шлюбом без любові", але в цілому "укладена в дуже вигідних для України формах"⁵⁵.

М.Грушевський при цьому особливо наголошував на значних територіальних здобутках УНР. "Трактат дав Україні, - писав він, - мир гідний і почесний, повернув їй західні українські землі, не тільки окуповані під час війни, а й раніше від неї відірвані. Такі, як Холмщина, Берестейщина, Пінщина (хоч і не в повнім її обсягу - так, околиці Дорогичина, Більська, Брянська зістались таки поза Україною)"⁵⁶.

Глибоку узагальнюючу оцінку висловив П.Христюк: "Те, що в дальшій ході історичних подій Берестейський договір України з центральними державами не було використано, що колесо історії пройшло по ній і потрощило його, не зменшує значення цього договору в історії національно-визвольної боротьби і державного будівництва українського народу"⁵⁷.

Разом з тим заслуговує на увагу думка, висловлена пізніше І.Лисяком-Рудницьким, який вважав, що тодішнім українським політикам необхідно було дотримуватися більш гнучкої лінії в питанні про кордони, щоб не загострювати стосунки з Польщею. "Так, було поважною помилкою з боку українських делегатів під час мирних переговорів у Бресті-Литовському в січні і лютому 1918 р., - писав він, - домагатися включення Холмщини до Української Народної Республіки. Ця територія, розташована на захід від Бугу, була населена українською етнічною більшістю, однак панували там польські впливи. Володіння Холмщиною не мало вирішальної ваги для української державності, проте годі було очікувати, що навіть помірковані поляки примиряться із втратою території, яка вже сто років становила органічну частину Конгресового королівства. Польська громадська думка одноголосно засудила Берестейський договір (в якому Польща не брала участі), і ця справа спричинилася до загострення польсько-української ворожнечі"⁵⁸.

Попри всю переконливість аргументів авторитетного дослідника, з огляду на великодержавницькі амбіції та концепції поляків, вони видаються дещо сумнівними. Навряд чи поступливість українців з даного територіального питання спроможна була б зупинити польську експансію на схід. Та й кидати напризволяще своїх співвітчизників вони, мабуть, теж не мали морального права.

Оскільки на момент укладення мирного договору майже вся територія УНР була захоплена військами Росії, то українські дипломати підписали в Бресті ще один важливий документ. Мова йде про "Відозву до німецького народу у справі допомоги", в якій містилося прохання допомогти Україні звільнитися від російських більшовиків. Будучи зацікавленою в реалізації економічних умов Брестського миру, німецька сторона зобов'язалася протягом трьох місяців допомогти очистити Україну від більшовицьких формувань. Незабаром до цього приєдналася й Австро-Угорщина.

У відповідь на згоду своїх нових союзників надати військову допомогу у боротьбі проти більшовиків українська сторона висловила готовність піти на певні поступки в територіальному питанні. Зокрема погодилася дати запропоновану заяву для прилюдного оповіщення, яка звучала так: "Для того, щоб уникнути непорозумінь при виконанні пункту 2 статті II заключеного 9 лютого 1918 р. у Бересті-Литовську між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією й Туреччиною з одного, і Українською Народною Республікою з другого боку мирового договору, стверджується, що передбачена в 2 уступі цієї умови мішана комісія при установленні границі не є зв'язана класти лінію через місцевості Білограй - Щебрешин - Красностав - Пугачов - Радин - Межиріччя - Сарнаки, лиш має право на підставі 2 точки II статті цього мирового договору попровадити границю, що виходить з етнографічних відносин і бажань населення, також на схід від лінії Білограй - Сарнаки"⁵⁹.

Крім того, передбачалося, що згадана мішана комісія буде створена із представників сторін, що заключають договір, а також Польщі, і кожна з сторін буде представлена в комісії рівним числом делегатів. Тим самим приєднання Холмщини і Підляшшя до УНР ставилося в залежність від дій майбутньої комісії, яка, як відомо, ніколи й не збиралась. Названі поступки пояснюються, насамперед, катастрофічним становищем української влади, а також безпрецедентним натиском польських політичних кіл на австро-угорську владу, яка, в свою чергу, посилювала політичний тиск на УНР.

Тим часом досить вигідним для України виявився мирний договір, підписаний 3 березня 1918 р. в Бресті Центральними державами з Росією. В одній з його статей зазначалося: "Росія зобов'язується негайно укласти мир з Українською Народною Республікою й визнати мировий договір між цією державою та чотирма союзними державами. Українську територію негайно очистити від російського війська і російської червоної гвардії. Росія припиняє всяку агітацію чи пропаганду проти уряду або масових установ Української Народної Республіки"⁶⁰.

Отже, завдяки діяльності вітчизняної дипломатії проблема територіальної соборності України посіла одне з чільних місць в роботі Брест-Литовської мирної конференції. Вперше за багато десятиліть щойно відроджена Українська держава чітко висунула на високому міжнародному рівні завдання возз'єднання віками розділених державними кордонами східних і західних українських земель. Незважаючи на численні труднощі та перешкоди, їй вдалося тоді досягти перших помітних успіхів на цьому дуже важкому й тернистому шляху.

- ¹ Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. - К., 1994. - С.56.
- ² Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах.- Т.1. - К., 1996. -С. 529.
- ³ Рубльов О.С., Рєєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. - К.,1999. - С. 75.
- ⁴ Нова Рада. - 1917. - 14 грудня.
- ⁵ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали удвох томах.- Т.2. - К.,1997. -С. 30.
- ⁶ Народня Воля. - 1917. - 17 грудня.
- ⁷ Дорошенко Д. Історія України. 1917 - 1923 рр. - Т. 1. - Ужгород, 1932. - С. 296.
- ⁸ Симоненко Р.Г. Брест. Двобій війни і миру. - К., 1988. - С. 186.
- ⁹ Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 рр. - К., 1998. - С. 37.
- ¹⁰ Несук О. Згідно з Берестейським договором // Політика і час. - 1997. - № 12. - С.64.
- ¹¹ Держалюк М.С. Назв.праця. - С. 34.
- ¹² Українська Центральна Рада... - Т. 2. - С. 67. ¹³Архів Радянської України. - 1932. - № 1-2. - С. 74. ¹⁴Там само. - С. 75.
- ¹⁵ Копиленко О.Л., Копиленко С.О. Держава і право України. 1917-1920. - К.,1997.- С. 46.
- ¹⁶ Українська Центральна Рада... - Т.2. - С. 81.
- ¹⁷ Несук М. Договір, спалений у присутності посла // Політика і час. - 1993. - № 6. - С. 60.
- ¹⁸ Держалюк М.С.Назв. праця. - С. 38.
- ¹⁹ Коваль В. Брест-Литовська мирна конференція 1918 р.: питання про Галичину і Холмщину//Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.). Збірник. - К., 1999. - С. 107.
- ²⁰Там само.
- ²¹ Несук М. Назв. праця. - С.60.
- ²² Коваль В. Назв. праця. - С.108.
- ²³ Там само.
- ²⁴ ЦДАВО України. - Ф. 1063. - Оп. 3. - Спр. 9. - Арк. 2.
- ²⁵ Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. - К., 1994. - С. 18.
- ²⁶ Коваль В. Назв. праця. - С. 110.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ Там само. - С. 111.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Держалюк М. Назв. праця. - С. 38.
- ³¹ Коваль М. Назв. праця. - С. 113.
- ³² Держалюк М. Назв. праця. - С. 38.
- ³³ Дорошенко Д. Назв. праця. - С. 307.

-
- ³⁴ *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914 - 1918. - Львів, 1930. - С. 701.
- ³⁵ *Там само.* - С. 702.
- ³⁶ *Там само.* - С. 714.
- ³⁷ Українська Центральна Рада... - Т. 2. - С. 97.
- ³⁸ *Там само.* - С. 99.
- ³⁹ *Солдатенко В.* Перша дипломатична акція УНР - Берестейська угода // Україна дипломатична. Науковий щорічник- Вип. II. - К., 2002. - С. 254.
- ⁴⁰ *Там само.* - С. 255.
- ⁴¹ *Дорошенко Д.* Назв, праця. - С. 315.
- ⁴² *Симоненко Р.Г.* Назв праця. - С. 215.
- ⁴³ *Коваль В.* Назв, праця. - С. 115.
- ⁴⁴ *Там само.*
- ⁴⁵ *Нагаєвський І.* Історія української держави двадцятого століття. - К., 1993. - С. 345.
- ⁴⁶ *Там само.* - С. 346.
- ⁴⁷ *Держалюк М.С.* Назв, праця. - С. 38.
- ⁴⁸ Українська РСР 1917 - 1939. Збірник документів і матеріалів. - К., 1979. - С. 30.
- ⁴⁹ Вістник Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки.- 1918. - № 11-12. - 1 лютого.
- ⁵⁰ Берестейський мир. З нагоди 10-х роковин 9. II. 1918 - 9. II. 1928. Спомини та матеріали.- Львів - Київ, 1928. - С.319.
- ⁵¹ *Держалюк М.* Берестейський мир і Україна//Пам'ять століть. - 1998. - № 1. -С. 53.
- ⁵² *Нагаєвський І.* Назв, праця. - С. 397 - 398.
- ⁵³ *Там само.* - С. 395.
- ⁵⁴ *Є-чук Л.* Наша радість // Рідне Слово. - 1918. - 23 лютого.
- ⁵⁵ *Дорошенко Д.* Деяко про закордонну політику Української Держави в 1918 // Хлібороб України. - 1920 - 1921. - 36. II - IV. - С. 53; Його ж. Мої спомини про недавнє минуле. - Мюнхен, 1969. - С. 239.
- ⁵⁶ *Грушевський М.* Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. - К., 1992.-С. 36.
- ⁵⁷ *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції 1917 - 1920: В 4 ч. - Відень 1921. - Ч. 2. - С. 115.
- ⁵⁸ *Лисяк-Рудницький І.* Польсько-українські стосунки: тягар історії // Історичні есе.- К., 1994. -Т. 1. -С. 103.
- ⁵⁹ Українська Центральна Рада... - Т. 2. - С. 156.
- ⁶⁰ *Дорошенко Д.* Історія України 1917 - 1923 рр. - Т. 1. - С. 323.

Резюме

У статті досліджується проблема соборності українських земель на Брест-Литовській мирній конференції.

The problem of the unity of the Ukrainian sloes on the Brest-Lithuanian peace conference is being investigated in the article.